

ROSJA

JAROSŁAW MATWIEJUK

Uwagi wprowadzające

Rosja (*Rossija*) jest największym terytorialnie państwem na świecie. Położona jest w Europie Wschodniej i Azji Północno-Środkowej. Obejmuje 7 075 400 km², co stanowi 11,46 % powierzchni lądowej Ziemi. Graniczy z 18 państwami, dwoma oceanami i 10 morzami. Granica lądowa ma długość 20 241,5 km. Długość linii brzegowej wynosi 60 985 km. Rozciągłość równoleżnikowa Rosji to ok. 9000 km. Rozciągłość południkowa Rosji wynosi ok. 4000 km. W Rosji jest 9 stref czasowych.

Europejską część Rosji od jej części azjatyckiej oddzielają góry Ural. W części europejskiej dominuje Nizina Wschodnioeuropejska. Azjatycka część składa się z Syberii, Dalekiego Wschodu i Kaukazu. Ponad 40% obszaru Rosji zajmują obszary leśne. Na jej terytorium znajduje się ok. 1/5 wszystkich lasów Ziemi, w tym połowa światowych zasobów lasów iglastych.

Pod względem liczby ludności Rosja zajmuje 9 miejsce w świecie. W 2010 r. mieszkało w niej 142 914 136 osób. Zgodnie ze spisem powszechnym przeprowadzonym w 2002 r. Rosję zamieszkuje 160 narodów i grup etnicznych. Najwięcej jest Rosjan, którzy stanowią ok. 80% populacji. Do największych mniejszości narodowych zaliczyć należy: Tatarów, Ukraińców, Baszkirów, Czuwaszów, Czeczeńców, Ormian, Mordwinów, Awarów, Białorusinów i Kazachów. Na obszarze państwa używanych jest 100 języków i dialektów. Dominuje język rosyjski, który w konstytucji uznany został za język państwowy. Według oficjalnych danych 92% populacji uważa go za język rodzinny.

Średnia gęstość zaludnienia jest niska i wynosi zaledwie 9 osób/km². Najbardziej zasiedlona i zurbanizowana jest część europejska państwa. Syberia, która stanowi aż 3/4 terytorium Rosji, zamieszkiwana jest przez niecałe 20% populacji. W miastach mieszka ok. 73% ludności kraju. Do największych miast należą: Moskwa, Sankt-Petersburg, Nowosybirsk, Jekaterinburg, Kazań, Samara, Omsk i Niżnyj Nowogród.

Stolicą Rosji jest Moskwa, która ma status miasta wydzielonego, podobnie jak Sankt-Petersburg. Obejmuje obszar 1081 km². Moskwę wraz z aglomeracją zamieszkuje ponad 15 mln osób. Jest to najbogatsze miasto Rosji i najważniej-

sze w państwie centrum życia politycznego, gospodarczo–finansowego, społeczno–kulturalnego i naukowego. W Moskwie zamieszkuje najwięcej miliarderów na świecie.

Spółeczeństwo Rosji jest zróżnicowane wyznaniowo, choć nie ma oficjalnych, państwowych danych dotyczących struktury wyznaniowej społeczeństwa. Według danych szacunkowych 75% populacji stanowią prawosławni, 8% niewierzący, 5% muzułmanie, 3% wierzący w Boga, ale nienależący do żadnej konfesji, po 1% katolicy, protestanci, buddyści i wyznawcy judaizmu. Rosyjski Kościół Prawosławny to największa organizacja kościelna w Rosji i jednocześnie największa Cerkiew na świecie.

Według danych z 2011 r. gospodarka Rosji zajmuje 7 miejsce na świecie pod względem produktu krajowego brutto (PKB), który sięga 2 bln USD, ale wielkość PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca (15.900 USD) nie należy do najwyższych. W strukturze dochodu narodowego dominują usługi i handel (58%), ale wysoki jest też udział przemysłu, budownictwa, rolnictwa i rybołówstwa (42%). Rosja jest jednym z największych światowych eksporterów: ropy naftowej, gazu ziemnego, rudy żelaza i innych metali (w tym kolorowych), złota, kamieni szlachetnych (w tym diamentów), drewna, węgla kamiennego. W efekcie czyni to rosyjską gospodarkę podatną na wahania światowych cen surowców. Rosja jest drugim (po USA) eksporterem broni na świecie i największym na świecie eksporterem broni konwencjonalnej. Największymi partnerami gospodarczymi Rosji są: Chiny, Indie i Niemcy. Do najbardziej rozwiniętych gałęzi przemysłu zaliczyć należy: maszynowy, metalurgiczny, wydobywczy, chemiczny, elektrotechniczny, elektroniczny, optyczny, paliwowy, papierniczo–celulozowy. Współcześnie bardzo intensywnie jest rozbudowywany przemysł nanotechnologiczny, zbrojeniowy i kosmiczny.

Rosja pełni istotną i aktywną rolę w polityce światowej. Jest członkiem kilkuset organizacji międzynarodowych, w tym m.in.: ONZ (jako stały członek Rady Bezpieczeństwa), Grupy G8, OBWE, Euroazjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej, Rady Europy, Światowej Organizacji Handlu, Wspólnoty Niepodległych Państw, Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej.

1. Geneza i ewolucja systemu rządów

Geneza powstania współczesnej, suwerennej Rosji związana jest z trwającym w latach 1989–1991 procesem upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR). Jedną z piętnastu republik składowych tego państwa związkowego była Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka (RFSRR). Odradzanie się niepodległej Rosji było ściśle powiązane z procesem nieudanych reform Michaiła Gorbaczowa oraz wybijaniem się na niepodległość innych republik radzieckich.

Za początek procesu budowy nowego modelu ustrojowego Rosji uznaje się reformy przeprowadzone przez Michaiła Gorbaczowa, sekretarza generalnego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KC KPZR) w ostatnim okresie istnienia ZSRR. Zainicjował on trwającą w okresie 1985–1991 r. politykę „pierestrojki” (przebudowy), politykę „uskorienija” (przyspieszenia) i politykę „głasnosti” (jawności). Celem reform była stopniowa demokratyzacja państwa, budowa społeczeństwa obywatelskiego, urynkowienie gospodarki i liberalizacja polityczna. Reformy przeprowadzono w ramach funkcjonującego państwa komunistycznego. Ich fundamentalny charakter sprowadził się do poszerzenia i urealnienia katalogu wolności i praw obywatelskich. Reformy Gorbaczowa stworzyły klimat do reformy ustroju konstytucyjnego.

Reforma konstytucyjna inicjująca ewolucję ustrojową, najpierw w ZSRR, a następnie w Rosji, została przeprowadzona na podstawie dokonanych w latach 1988–1992 nowelizacji obowiązującej wtedy Konstytucji ZSRR z dnia 7 października 1977 r. i Konstytucji RFSRR z dnia 12 kwietnia 1978 r. Zasadnicze znaczenie miało w szczególności 8 nowelizacji konstytucji ZSRR z lat 1988–1990, w tym początkująca reformy ustrojowe rewizja konstytucji ZSRR w dniu 1 grudnia 1988 r. oraz 10 nowelizacji Konstytucji RFSRR przeprowadzonych w latach 1989–1992. Na jej podstawie dokonano reformy organizacji najwyższych organów władzy państwowej w ZSRR i odpowiednio w Federacji Rosyjskiej.

Kluczowym elementem rosyjskiej ewolucji ustrojowej było odchodzenie od radzieckich instytucji ustrojowych i utworzenie w wyniku zmiany Konstytucji RFSRR w dniu 27 października 1989 r. nowego organu, Zjazdu Deputowanych Ludowych, wzorowanego na powołanym rok wcześniej Zjeździe Deputowanych Ludowych ZSRR. W skład Zjazdu Deputowanych Ludowych RFSRR wchodziło 1068 deputowanych, z czego 900 było wybieranych w bardziej niż dotychczas demokratycznych wyborach. Złamano tym samym monopol KPZR na zgłaszanie kandydatów oraz wprowadzono zasadę konkurencyjności wyborów, zgodnie z którą o mandat deputowanego ludowego mogło ubiegać się wielu kandydatów, a nie jeden, jak do tej pory. Zjazd Deputowanych Ludowych RFSRR był najważniejszym organem ustawodawczym i posiadał prawo zmiany republikańskiej konstytucji. W praktyce funkcje ustawodawcze przejęła permanentnie pracująca Rada Najwyższa RFSRR, którą dodatkowo wyposażono także w funkcje kontrolne.

Za początek procesu tworzenia nowego państwa rosyjskiego powszechnie uważa się wybory do Zjazdu Deputowanych Ludowych RFSRR, które odbyły się 4 marca 1990 r. W dniu 12 czerwca 1990 r. Zjazd ten uczynił pierwszy istotny i, jak się potem okazało, kluczowy krok w kierunku uzyskania niepodległości przez Rosję, podejmując uchwałę o deklaracji suwerenności RFSRR. W deklaracji tej znalazły się dwa ważne postanowienia. Z punktu widzenia ustrojowego kluczowe było stwierdzenie o prymacie ustawodawstwa RFSRR nad ustawodawstwem

ZSRR. Natomiast z punktu widzenia ekonomicznego istotne było uznanie bogactw naturalnych Rosji za jej wyłączną własność. Deklaracja tworzyła podstawę prawną do samodzielności prawno–ekonomicznej RFSRR, co zaowocowało powolnym demontażem systemu radzieckiego na jej terytorium. Data przyjęcia Deklaracji o suwerenności jest od 1994 r. obchodzona jako święto niepodległości Rosji.

Ważnym momentem na drodze do niepodległości i odchodzenia od konstytucjonalizmu radzieckiego była nowelizacja Konstytucji RFSRR z dnia 16 czerwca 1990 r., polegająca na wprowadzeniu zasady pluralizmu politycznego i usunięciu zapisu o kierowniczej roli partii komunistycznej. Zgodnie z nową zasadą konstytucyjną wszystkie partie, organizacje i ruchy społeczne miały obowiązek działania w zgodzie z konstytucją. Zakazano jednocześnie tworzenia i działalności partii politycznych, których celem miała być siłowa zmiana ustroju, osłabianie bezpieczeństwa państwa oraz wzniesienie i wspieranie konfliktów narodowych i religijnych. Oznaczało to likwidację prawnie usankcjonowanego przywództwa w państwie partii komunistycznej.

Zasadniczym etapem na drodze do niepodległości stało się wprowadzenie do systemu ustrojowego Rosji jednoosobowej głowy państwa – prezydenta, co zostało dokonane na podstawie ustawy o zmianie konstytucji z dnia 24 maja 1991 r. Było to istotną nowością, albowiem w radzieckiej tradycji ustrojowej głowa państwa miała charakter kolegialny, czyli wieloosobowy (Prezydium Rady Najwyższej RFSRR). Prezydent RFSRR miał być z kolei najważniejszym organem władzy wykonawczej, któremu została podporządkowana Rada Ministrów. Prezydent otrzymał rozległe kompetencje, w tym prawo inicjatywy ustawodawczej oraz kompetencje kontrolne i reprezentacyjne.

Pierwsze w historii Rosji powszechne, bezpośrednie i demokratyczne wybory na urząd prezydenta przeprowadzono w dniu 12 czerwca 1991 r. Już w I turze wyborów zwyciężył i został zaprzysiężony na Prezydenta Borys Jelcyn, jeden z inicjatorów polityki *perestrojki* i bliski współpracownik Michaiła Gorbaczowa w latach 1985–1988. Od tego momentu zaczął się proces przejmowania władzy przez organy RFSRR i w konsekwencji likwidacja organów radzieckich. Służył temu jeden z pierwszych dekretów prezydenta, na mocy którego zakazano działalności partii politycznych w zakładach pracy, organach administracji, sądownictwie, organach prokuratury i innych instytucjach państwa, w tym w siłach zbrojnych i organach bezpieczeństwa państwa, np. KGB (Komitet Bezpieczeństwa Państwowego), GRU (Główny Zarząd Wywiadowczy – Wojskowa Służba Specjalna) i Milicji. Proces przejmowania władzy został przyspieszony po nieudanym puczu komunistycznym w połowie sierpnia 1991 r., zorganizowanym przez wiceprezydenta ZSRR Giennadija Janajewa, który stanął na czele niekonstytucyjnego Państwowego Komitetu Stanu Wyjątkowego. Prezydent RFSRR na podstawie dekretu przejął zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi, organami bezpieczeństwa państwowego

i organami administracyjnymi znajdującymi się na terytorium Rosji oraz zdelegował KPZR. Partię komunistyczną obarczono odpowiedzialnością za nieudany zamach stanu, uznano za organizację przestępczą, a majątek upaństwowiono.

W dniu 25 grudnia 1991 r., wraz z rozwiązaniem Związku Radzieckiego na podstawie umowy z 8 grudnia 1991 r. podpisanej przez Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna, Prezydenta Ukrainy Leonida Krawczuka oraz Przewodniczącego Rady Najwyższej Białorusi Stanisława Szuszkiewicza w Wiskulach w Puszczy Białowieskiej, RFSRR przekształciła się w Federację Rosyjską, zachowując ciągłość prawną z RFSRR i uznając się za spadkobiercę prawnego ZSRR. Jednocześnie przejęła pełną kontrolę nad arsenałem nuklearnym byłego ZSRR. *De iure* Rosja stała się suwerennym państwem, nawiązującym do ponadtysiącletniej tradycji państwowości rusko-rosyjskiej.

W latach 1992–1993 rosyjskie elity polityczne toczyły ożywiony spór nie tyle o potrzebie uchwalenia nowej, nowoczesnej konstytucji, lecz o przyszły model ustrojowy Rosji. Wszyscy byli zgodni co do faktu, że na skutek wielokrotnych nowelizacji konstytucja Federacji Rosyjskiej, chociaż oczyszczona z treści niedemokratycznych, była aktem normatywnym trudnym w stosowaniu, o archaicznej strukturze i co gorsza socjalistycznej genezie, sięgającej okresu rządów ekipy Leonida Breżniewa, czyli połowy lat siedemdziesiątych XX stulecia.

Prace nad nową konstytucją toczyły się także w rosyjskim parlamencie. W ostatniej fazie debaty konstytucyjnej skoncentrowano się na wariacie parlamentarnym oraz wzmocnionej prezydenturze stabilizującej państwo. Obserwując zaostrzający się spór, Prezydent Borys Jelcyn, przekonany o potrzebie silnej władzy centralnej oraz o własnej roli jako gwaranta rozwoju Rosji i jej odejścia od komunizmu, postanowił zwiększyć swoje uprawnienia, ale kosztem organów ustawodawczych. W efekcie prezydent rozwiązał Radę Najwyższą Federacji Rosyjskiej, wydał 21 września 1993 r. dekret o etapach reformy konstytucyjnej w Rosyjskiej Federacji i poddał pod ogólnonarodowe referendum projekt nowej konstytucji swojego autorstwa, formalnie zgłoszony przez parlamentarną frakcję prezydencką. Zgodnie z dekretem prezydenckim projekt konstytucji miał być przyjęty przez naród, jeżeli w referendum będzie uczestniczyło ponad 50% uprawnionych do tego obywateli i opowie się za nią większość obywateli. Razem z referendument odbyły się wybory parlamentarne.

Wydaje się, że przyjęty w ten sposób referendalny tryb uchwalenia ustawy zasadniczej był w zasadzie w ówczesnych realiach rosyjskich, a zwłaszcza braku parlamentu, zaostrzającej się rywalizacji ugrupowań politycznych i znacznego rozchwiania nastrojów społecznych, jedyną możliwą formułą uchwalenia konstytucji. Uchwalenie konstytucji nastąpiło w dniu 12 grudnia 1993 r. w ogólnonarodowym referendument i zakończyło okres prowizorium konstytucyjnego oraz tragicznego w skutkach kryzysu konstytucyjnego.

Okres ten cechował ostry spór polityczny co do kształtu modelu ustroju Rosji. Został on zakończony wariantem siłowym narzuconym przez prezydenta w postaci rozwiązania parlamentu i wykluczeniem go z dalszych prac nad nową konstytucją. Wielką osobliwością referendalnego uchwalenia konstytucji było połączenie referendum z pierwszymi, całkowicie wolnymi i demokratycznymi wyborami parlamentarnymi w Rosji, w których wyłoniono Zgromadzenie Federalne. Był to precedens nie tylko w uwarunkowaniach rosyjskich, który umożliwił stabilizację państwa, a być może zapobiegł nawet jego rozpadowi.

Federacja Rosyjska wkroczyła wtedy w okres względnej stabilizacji ustrojowej i budowy semiprezydentckiego systemu rządów. Okres ten jest tożsamy z okresem obowiązywania konstytucji Rosji z 12 grudnia 1993 r. i trwa już 19 lat. Jednakże i w tym okresie dokonywano nowelizacji konstytucji. Zdecydowana większość z nich dotyczyła art. 65 konstytucji, określającego skład podmiotów Federacji Rosyjskiej i była konsekwencją zmian nazw podmiotów wchodzących w skład federacji. Poprawki te nie wiązały się więc w jakimkolwiek stopniu ze zmianami pryncypiów czy też zasad ustrojowych.

Wyjątkiem były dwie szybko przeprowadzone nowele konstytucji uchwalone 30 grudnia 2008 r. Pierwsza z nich dokonana została ustawą federalną o zmianie okresu pełnomocnictw Prezydenta Federacji Rosyjskiej i Dumy Państwowej. Wydłużyła ona kadencję prezydenta z dotychczasowych 4 do 6 lat i przedłużyła kadencję Dumy Państwowej z 4 do 5 lat. Obie poprawki wydłużające kadencje zostały przegłosowane zarówno w Dumie Państwowej, jak i Radzie Federacji w bardzo szybkim trybie i zdecydowaną, przygniatającą wręcz większością głosów. W toku dyskusji parlamentarnej pojawiały się jednak także głosy krytycznie oceniające proponowane zmiany. Wskazywano w szczególności, że zmiana konstytucji i wydłużenie kadencji prezydenta może umożliwić powrót na urząd prezydenta obecnemu premierowi Władimirowi Putinowi na kolejną 6-letnią kadencję lub nawet dwie 6 letnie kadencje. Uchwalone zmiany wydłużające kadencje wejdą w życie po kolejnych wyborach parlamentarnych i prezydenckich. Będą zatem dotyczyły najbliższych kadencji i będą częściowo determinowały dalszą ewolucję ustroju konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej i to zapewne w kierunku jej stabilizacji.

Druga nowela konstytucyjna wprowadzona została ustawą federalną o kontrolnych uprawnieniach Dumy Państwowej w stosunku do Rządu Federacji Rosyjskiej. Konstytucja zobowiązała premiera rządu rosyjskiego do składania Dumie Państwowej corocznego sprawozdania z rezultatów działalności rządu i rozwiązywania problemów wskazanych przez Dumę Państwową. W efekcie wprowadzone zmiany wzmocniły w znaczący sposób funkcję kontrolną Dumy Państwowej wobec premiera i rządu przy zachowaniu dotychczasowego modelu

wzajemnych relacji między władzą wykonawczą a władzą ustawodawczą, trybu powoływania rządu i utrzymaniu katalogu kompetencji.

Ewolucja ustroju Federacji Rosyjskiej dokonywana jest nie tylko w formie zmian norm konstytucyjnych. Przede wszystkim stosowane są zmiany rangi ustawodawczej. W zasadzie już od 2000 r., a więc praktycznie od początków prezydentury Władimira Putina w trybie ustawowym wprowadzane były istotne zmiany w funkcjonowaniu systemu ustrojowego Rosji. Składają się na nie: osłabienie pozycji ustrojowej Rady Federacji – izby wyższej parlamentu rosyjskiego, wprowadzenie skuteczniejszej i pełniejszej kontroli nad podmiotami federacyjnymi oraz osłabienie zasady federalizmu w dotychczasowej formie, wzmocnienie pozycji prezydenta wobec Sądu Konstytucyjnego poprzez zmianę sposobu wyboru przewodniczącego oraz dwóch wiceprzewodniczących Sądu Konstytucyjnego, a także rozszerzenie kompetencji głowy państwa w kwestii użycia sił zbrojnych.

Oslabienie pozycji ustrojowej Rady Federacji i w konsekwencji obniżenie rangi tego organu zostało zrealizowane na podstawie reformy z 2000 r. Było to możliwe dzięki ogólnikowym zapisom konstytucji Federacji Rosyjskiej dotyczącym sposobu kreowania składu Rady Federacji. W jej wyniku członkami Rady Federacji mogą być jedynie osoby wskazane przez organy wykonawcze i uchwałodawcze podmiotów Federacji spoza ich składu. Jest to bardzo istotna zmiana, albowiem od 2000 r. członkami nie mogą być, tak jak do tej pory, szefowie organów wykonawczych podmiotów federacji i przewodniczący lokalnych parlamentów. W zasadniczy sposób osłabiło to faktyczny status i pozycję prawną tych osób. Warto zauważyć jednocześnie, że nie zdecydowano się przy tym na zmianę i tak niewielkich zresztą kompetencji Rady Federacji oraz zmianę relacji ustrojowych z Dumą Państwową, prezydentem i innymi organami państwa.

Ważnym elementem zmian ustrojowych było wprowadzenie skuteczniejszej kontroli nad podmiotami federacji poprzez powołanie w 2000 r. okręgów federalnych, które są integralną częścią administracji prezydenckiej i są kierowane przez przedstawicieli prezydenta. Obszar całej Rosji został podzielony na 7 okręgów federalnych. Tym samym prezydent wzmocnił swój nadzór nad tą niewralgiczną sferą życia publicznego i funkcjonowania państwa. Do ich zadań należy kontrola wykonywania kompetencji przez podmioty Federacji Rosyjskiej oraz nadzór nad przestrzeganiem prawa federalnego. W celu wzmocnienia kontroli centrum nad podmiotami Federacji zrezygnowano z systemu powszechnych wyborów szefów tych podmiotów. Dotychczasowy system zastąpiono wyborem prezydentów i gubernatorów przez lokalne zgromadzenia ustawodawcze na wniosek Prezydenta Federacji. Tym samym w znacznym stopniu zostali oni podporządkowani Prezydentowi Federacji, który zyskał nowy i, jak wskazuje praktyka, skuteczny instrument wpływu na jednolite i zgodne z jego dyspozycjami funkcjonowanie federalnych struktur państwa.

Istotnym elementem ewolucji ustrojowej było również wzmocnienie pozycji prezydenta wobec Sądu Konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej. Nastąpiło to na podstawie uchwalonej w dniu 22 maja 2009 r. nowelizacji ustawy o Sądzie Konstytucyjnym Federacji Rosyjskiej. Główna zmiana dotyczy procedury wyboru przewodniczącego oraz dwóch zastępców przewodniczącego Sądu Konstytucyjnego. Po nowelizacji z 22 maja 2009 r. przewodniczący oraz dwóch zastępców przewodniczącego Sądu Konstytucyjnego są powoływani spośród składu sędziowskiego Sądu Konstytucyjnego, na wniosek Prezydenta Federacji Rosyjskiej, przez Radę Federacji. W identycznym zatem trybie jak 19 sędziów Sądu Konstytucyjnego, którzy także są powoływani przez Radę Federacji na wniosek prezydenta od początku obowiązywania ustawy z 21 lipca 1994 r. o Konstytucyjnym Sądzie Federacji Rosyjskiej. Dotychczas sędziowie wybierali przewodniczącego ze swego grona w tajnym głosowaniu. Jednocześnie na podstawie tej samej nowelizacji przedłużona została z 3 do 6 lat kadencja zarówno przewodniczącego Sądu Konstytucyjnego, jak i dwóch jego zastępców.

Z perspektywy czasu można stwierdzić, że reformy systemu ustrojowego Rosji dokonywane zarówno w okresie prezydentury Władimira Putina, jak i prezydentury Dmitrija Miedwiediewa mają dwa wyraźnie zarysowane cele do osiągnięcia.

Priorytetem jest tu wzmocnienie pozycji ustrojowej Prezydenta Federacji poprzez poszerzenie jego uprawnień. Bez wątpienia służy temu również wydłużenie do 6 lat kadencji prezydenta. Zanim jednak przesądzono o kształcie zmian w tym zakresie i dokonano nowelizacji przepisów konstytucji, rozważano zniesienie konstytucyjnego zakazu pełnienia funkcji prezydenta przez więcej niż dwie kadencje. Przyjęcie takiego rozwiązania teoretycznie umożliwiałoby byłemu Prezydentowi Rosji Władimirowi Putinowi ubieganie się w perspektywie o kolejną – trzecią kadencję – i zapewne zwycięstwo nad ewentualnymi kontrkandydatami. Jak sądzę, nie można wykluczyć takiej możliwości, pomimo że do zredagowania i zgłoszenia takiej zmiany konstytucji nie doszło. W mojej ocenie zmiana i wydłużenie kadencji Prezydenta Rosji do lat 6 oznacza otwarcie w sensie prawnym drogi do ponownego kandydowania na urząd prezydenta obecnemu premierowi Władimirowi Putinowi. Jednak czy tak się stanie, zdecydują rosyjskie elity polityczne i oczywiście wyborcy.

Drugim celem jest osłabienie konstytucyjnej zasady federalizmu i wzmocnienie państwa poprzez jego centralizację. Cel ten został zrealizowany poprzez zmianę sposobu wyborów członków Rady Federacji, reformę procedury powoływania szefów podmiotów Federacji i wprowadzenie okręgów federalnych kierowanych przez przedstawicieli prezydenta.

Cechą charakterystyczną ewolucji ustrojowej dokonującej się w ostatnich latach w Rosji, polegającej na widocznym wzmocnieniu pozycji prezydenta, jest również umocnienie w systemie organów państwowych pozycji prawnej Dumy

Państwowej przy pozostawieniu jej dotychczasowych kompetencji. Wskazują na to omawiane już wcześniej dwie nowele konstytucyjne, na podstawie których wydłużono kadencję Dumy Państwowej i zwiększono jej uprawnienia kontrolne wobec rządu Federacji. Jest to swoisty rosyjski ewenement. Jego istota polega on tym, że wzmocnienie pozycji ustrojowej Prezydenta Federacji Rosyjskiej nie jest dokonywane kosztem osłabienia pozycji prawnej Dumy Państwowej. Jest wręcz odwrotnie, gdyż umocnieniu statusu rosyjskiej głowy państwa towarzyszy wzmocnienie statusu prawnego izby niższej parlamentu rosyjskiego. Znamienne jest to, że temu procesowi przebudowy ustrojowej towarzyszy osłabienie statusu rosyjskiej izby wyższej i rządu.

Oceniając rosyjską ewolucję ustrojową, której jesteśmy świadkami w ostatnich latach, należy zauważyć, że jest to ewolucja przemyślana, a nie przypadkowa reforma. Wydaje się, że nie służy ona doraźnym celom politycznym, czy jak to ujmują niektórzy, konsolidacji ekipy politycznej. Przyświeca jej bardzo wyraźny cel: wzmocnienie państwa rosyjskiego poprzez utrwalenie semiprezydenckiego modelu rządów.

2. Konstytucja i zasady ustrojowe

Konstytucja Rosji została przyjęta 12 grudnia 1993 r. w ogólnonarodowym referendum. W referendum wzięło udział 55% uprawnionych do głosowania obywateli. Za konstytucją opowiedziało się 54,5% uczestniczących w referendum. Przeciw było 45,5% głosujących. Konstytucja weszła w życie i obowiązuje od dnia promulgacji w *Rossijskoj Gazecie*, czyli od dnia 25 grudnia 1993 r. Przyjęcie konstytucji zakończyło transformację ustrojową i stan tymczasowości w zakresie ustroju konstytucyjnego oraz umożliwiło stabilizację państwa i legitymizację władzy publicznej.

Konstytucja z 12 grudnia 1993 r. jest pierwszą i jedyną konstytucją odrodzonej Rosji. Była do tej pory dwukrotnie nowelizowana w listopadzie 2008 r. Konstytucja składa się z preambuły oraz dwóch części zawierających 137 artykułów. Jest to zatem ustawa zasadnicza o typowej budowie i średniej wielkości. Część pierwsza zawiera w dziewięciu rozdziałach zasadniczą część konstytucyjnej regulacji normatywnej. W tej części konstytucji unormowane zostały: podstawy ustroju konstytucyjnego, prawa i wolności człowieka i obywatela, ustrój federalny, prezydent, Zgromadzenie Federalne, rząd, organy władzy sądowniczej, samorząd terytorialny oraz procedura zmian w konstytucji. Część druga zawiera przepisy końcowe i przejściowe. Określono w niej moment wejścia w życie konstytucji i zasady funkcjonowania organów konstytucyjnych w okresie przejściowym oraz wprowadzono zasadę nadrzędności konstytucji w przypadku niezgodności z nią przepisów umowy federalnej o rozgraniczeniu zakresu działania i kompeten-

cji między federalnymi organami władzy państwowej a organami władzy suwerenych republik, krajów, obwodów i okręgów autonomicznych Federacji Rosyjskiej oraz miast Moskwy i Sankt–Petersburga. W tej części postanowiono też o utracie mocy obowiązującej konstytucji z 12 kwietnia 1978 r.

Konstytucja Rosji jest konstytucją sztywną. Inicjatywę do złożenia wniosku o wprowadzenie poprawek i dokonanie zmian przepisów konstytucyjnych posiadają: Prezydent Federacji Rosyjskiej, Rada Federacji, Duma Państwowa, rząd Federacji Rosyjskiej, ustawodawcze organy podmiotów Federacji Rosyjskiej oraz co najmniej 1/5 członków Rady Federacji lub co najmniej 1/5 deputowanych do Dumy Państwowej.

Ze względu na rodzaj zmienianej materii konstytucyjnej wyróżniamy trzy procedury zmiany konstytucji. Procedura pierwsza zmiany konstytucji dotyczy zmiany artykułu 65, który określa skład podmiotów Federacji Rosyjskiej. Zmiany wprowadzane są na podstawie federalnej ustawy konstytucyjnej o przyjęciu do Federacji Rosyjskiej i utworzeniu w jej składzie nowego podmiotu Federacji Rosyjskiej oraz o zmianie konstytucyjnoprawnego statusu podmiotu Federacji Rosyjskiej. Podobnie jest w przypadku zmiany nazwy republiki, kraju, obwodu, miasta o znaczeniu federalnym, obwodu autonomicznego i okręgu autonomicznego. W tym samym trybie wprowadzana jest do artykułu 65 konstytucji nowa nazwa podmiotu Federacji Rosyjskiej.

Procedura druga zmiany konstytucji dotyczy poprawek do rozdziałów normujących: ustrój federalny, prezydenta, Zgromadzenie Federalne, rząd, organy władzy sądowniczej i samorząd terytorialny. Zmiany w tej materii uchwalane są w trybie przewidzianym dla uchwalenia federalnej ustawy konstytucyjnej. Wchodzą one w życie po ich zaaprobowaniu przez organy władzy ustawodawczej co najmniej 2/3 podmiotów Federacji Rosyjskiej.

Federalna ustawa konstytucyjna, o której mowa w obu procedurach zmiany konstytucji, jest uchwalana większością co najmniej 3/4 głosów ogólnej liczby członków Rady Federacji i co najmniej 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych do Dumy Państwowej. Prezydent w ciągu 14 dni podpisuje uchwaloną federalną ustawę konstytucyjną i zarządza jej ogłoszenie.

Trzecia procedura zmiany konstytucji dotyczy zmiany przepisów normujących problematykę podstaw ustroju konstytucyjnego, praw i wolności człowieka i obywatela oraz poprawek konstytucyjnych i zmiany konstytucji (rozdziały 1, 2 oraz 9 ustawy zasadniczej). Zgromadzenie Federalne nie może dokonać zmiany przepisów znajdujących się w tych rozdziałach. Jeżeli wniosek o dokonanie zmiany przepisów rozdziałów 1, 2 i 9 Konstytucji uzyska poparcie 3/5 głosów ogólnej liczby członków Rady Federacji oraz deputowanych do Dumy Państwowej, zwoływane jest Zgromadzenie Konstytucyjne, które potwierdza niezmiennosc konstytucji albo opracowuje projekt nowej konstytucji. Jest on uchwalany przez

Zgromadzenie Konstytucyjne większością 2/3 głosów ogólnej liczby jego członków lub poddawany pod ogólnonarodowe referendum. W przypadku przeprowadzenia referendum nową konstytucję uważa się za przyjętą, jeżeli głosowała za nią więcej niż połowa wyborców biorących udział w referendum. Referendum konstytucyjne jest wiążące, jeżeli wzięła w nim udział więcej niż połowa uprawnionych do głosowania.

Integralną część konstytucji stanowi preambuła. Nie posiada ona charakteru normatywnego. Ma uroczysty charakter. Precyzuje suwerena jako wielonarodowy lud Federacji Rosyjskiej złączony wspólnym losem na swej ziemi. Odwołuje się do historii i pamięci przodków. Celem konstytucyjnej regulacji ustanawia zapewnienie pomyślności i rozkwitu Rosji, w poczuciu odpowiedzialności za Ojczyznę wobec obecnego i przyszłych pokoleń. Wskazuje na konieczność umocnienia praw i wolności człowieka, pokoju i zgody społecznej. Rosyjska doktryna konstytucyjna oraz orzecznictwo Sądu Konstytucyjnego wskazują, że preambuła może być pomocna przy interpretacji norm konstytucyjnych.

Zasady ustrojowe państwa zostały tradycyjnie określone przede wszystkim w pierwszym rozdziale konstytucji, określającym podstawy ustroju konstytucyjnego. Konstytucjonalizacja podstawowych zasad ustroju obejmuje zasady ustroju politycznego oraz zasady ustroju społeczno-gospodarczego. Zdecydowana większość zasad ustrojowych została wyrażona *expressis verbis*. Nie dotyczy to jednak zasady semiprezydenckiej formy rządów, która wynika z wielu postanowień szczegółowych zawartych w różnych miejscach konstytucji.

W rosyjskiej doktrynie konstytucyjnej najczęściej formułowany katalog podstawowych zasad ustrojowych obejmuje następujące zasady: 1) demokratycznego federalnego państwa prawnego o republikańskiej formie rządów, 2) niezbywalności i ochrony praw i wolności jednostki, 3) równości wobec prawa, 4) suwerenności ludu, 5) nadrzędności konstytucji, 6) państwa socjalnego, 7) wolności działalności gospodarczej i ochrony własności, 8) podziału władz, 9) samorządności lokalnej, 10) pluralizmu politycznego, 11) świeckości państwa, 12) semiprezydenckiego systemu rządów.

Zasada demokratycznego federalnego państwa prawnego o republikańskiej formie rządów stanowi, że Rosja jest państwem, w którym najważniejsze organy władzy publicznej są wybierane w demokratycznych wyborach na określony czas. Rosja jest państwem typu federacyjnego. Zasada ta zezwala na zamienne używanie nazw Federacja Rosyjska i Rosja, które traktuje się jako równoznaczne. Federacja Rosyjska składa się z republik, krajów, obwodów, miast o znaczeniu federalnym, obwodów autonomicznych i okręgów autonomicznych. Są one równouprawnionymi podmiotami federacji, mają też równe prawa w stosunkach wzajemnych z federalnymi organami władzy państwowej.

Zakres działania Federacji Rosyjskiej obejmuje następujące materie: uchwalanie i zmianę Konstytucji Federacji Rosyjskiej i ustaw federalnych oraz kontrolę ich przestrzegania; ustrój federalny i terytorium Federacji Rosyjskiej; regulowanie i ochronę praw i wolności człowieka i obywatela; obywatelstwo w Federacji Rosyjskiej; regulowanie i ochronę praw mniejszości narodowych; określanie systemu federalnych organów władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej, tryb ich organizacji i działania; powoływanie federalnych organów władzy państwowej; federalną własność państwową i zarządzanie nią; określanie podstaw polityki federalnej i federalne programy w dziedzinie państwowego, ekonomicznego, ekologicznego, społecznego, kulturalnego i narodowego rozwoju Federacji Rosyjskiej; stanowienie prawnych podstaw jednolitego rynku; regulowanie zagadnień finansowych, dewizowych, kredytowych i celnych, emisji pieniądza, zasad polityki cenowej; federalne służby ekonomiczne łącznie z bankami federalnymi; budżet federalny, federalne podatki i opłaty; federalne fundusze rozwoju regionalnego; federalne systemy energetyczne, energetykę jądrową, materiały rozszczepialne; transport federalny, federalne linie komunikacyjne, federalną informację i łączność; działalność w kosmosie; politykę zagraniczną i stosunki międzynarodowe Federacji Rosyjskiej, umowy międzynarodowe Federacji Rosyjskiej; sprawy wojny i pokoju; stosunki gospodarcze Federacji Rosyjskiej z zagranicą; obronę i bezpieczeństwo; produkcję na potrzeby obronności; określanie trybu sprzedaży i zakupu broni, amunicji, sprzętu wojskowego i innego mienia wojskowego; wytwarzanie substancji trujących, środków narkotycznych i tryb ich wykorzystywania; określanie statusu i ochronę granicy państwowej, morza terytorialnego, przestrzeni powietrznej, wyłącznej strefy ekonomicznej oraz szelfu kontynentalnego Federacji Rosyjskiej; ustrój sądów; prokuraturę; ustawodawstwo karne, karno-procesowe i karne wykonawcze; amnestię i prawo łaski; ustawodawstwo cywilne, cywilnoprocesowe i arbitrażowoprocesowe; prawne regulowanie własności intelektualnej; federalne prawo kolizyjne; służbę meteorologiczną, normy, wzorce, system metryczny i rachubę czasu; geodezję i kartografię; nazewnictwo geograficzne; oficjalną statystykę i rachunkowość; odznaczenia państwowe i tytuły honorowe Federacji Rosyjskiej oraz federalną służbę państwową.

Wspólny zakres działania Federacji Rosyjskiej i jej podmiotów obejmuje: zapewnianie zgodności konstytucji i ustaw republik, statutów, ustaw i innych normatywnych aktów prawnych krajów, obwodów, miast o znaczeniu federalnym, obwodu autonomicznego i okręgów autonomicznych z Konstytucją Federacji Rosyjskiej i ustawami federalnymi; ochronę praw i wolności człowieka i obywatela; ochronę praw mniejszości narodowych; zapewnianie praworządności oraz porządku i bezpieczeństwa publicznego; reżim stref przygranicznych; problemy władania, użytkowania i rozporządzania ziemią, kopalinami oraz wodnymi i innymi zasobami naturalnymi; rozgraniczanie własności państwowej; korzystanie z za-

sobów przyrody; ochronę środowiska naturalnego i zapewnianie bezpieczeństwa ekologicznego; obszary przyrodnicze podlegające szczególnej ochronie; ochronę zabytków historii i kultury; ogólne problemy wychowania, kształcenia, nauki, kultury, kultury fizycznej i sportu; koordynację zagadnień ochrony zdrowia; ochronę rodziny, macierzyństwa i ojcostwa oraz dziecka; ochronę socjalną łącznie z ubezpieczeniami społecznymi; walkę z katastrofami, klęskami żywiołowymi, epidemiami oraz likwidowanie ich skutków; określanie ogólnych zasad organizacji organów państwowych; kadry organów sądowych i organów ochrony prawnej oraz adwokaturę i notariat. W pozostałym zakresie podmioty federacji mają kompetencje własne.

Na terytorium Federacji Rosyjskiej zabronione jest ustanawianie granic celnych, wprowadzanie ceł, opłat i jakichkolwiek innych przeszkód w swobodnym przepływie towarów, usług i środków finansowych. Emisję pieniądza (rubel) prowadzi wyłącznie Bank Centralny Federacji Rosyjskiej. Sprawy objęte zakresem działania Federacji regulowane są federalnymi ustawami konstytucyjnymi oraz ustawami federalnymi. Językiem państwowym na całym jej terytorium jest język rosyjski. Republiki mają prawo do określania i wprowadzania dodatkowego własnego języka państwowego. Odpowiedzialność za realizację kompetencji federalnych i funkcjonowanie federacji ponoszą prezydent i rząd.

Zasada pierwszeństwa, niezbywalności i ochrony praw i wolności jednostki określa, że człowiek, jego prawa i wolności są wartością najwyższą. Za konstytucyjną powinność państwa traktowane jest uznawanie, przestrzeganie oraz ochrona praw, wolności człowieka i obywatela. Podstawowe prawa i wolności człowieka są niezbywalne i przysługują każdemu z momentem urodzenia. Realizacja praw i wolności człowieka i obywatela nie może powodować naruszenia praw i wolności innych osób. Prawa i wolności człowieka i obywatela stosowane są bezpośrednio. Wyznaczają one sens, treść i sposób stosowania ustaw, działalność władzy ustawodawczej i wykonawczej oraz samorządu terytorialnego i są zapewniane przez wymiar sprawiedliwości.

Zasada równości wobec prawa sprowadza się do zapewnienia przez konstytucję równości wobec prawa i sądów wszystkim niezależnie od płci, rasy, narodowości, języka, pochodzenia, stanu majątkowego i stanowiska służbowego, miejsca zamieszkania, stosunku do religii, przekonań, przynależności do organizacji społecznych, a także innych okoliczności. Wzmacnia tę zasadę konstytucyjny zakaz ograniczania w jakichkolwiek formach praw i wolności ze względu na przynależność społeczną, rasową, narodowościową, językową lub religijną.

Zasada suwerenności ludu stanowi, że podmiotem suwerenności i jedynym źródłem władzy jest wielonarodowy lud Rosji. Lud sprawuje władzę bezpośrednio, a także za pośrednictwem organów władzy państwowej oraz organów samorządu

terytorialnego. Najwyższym bezpośrednim wyrazem władzy ludu są referendum i wolne wybory.

Zasada nadrzędności konstytucji oznacza, że konstytucja ma najwyższą moc prawną i obowiązuje na całym terytorium Rosji. Jest ona stosowana bezpośrednio. Ustawy i inne akty prawne nie mogą być z nią sprzeczne. Organy władzy państwowej, organy samorządu terytorialnego, osoby pełniące funkcje publiczne, obywatele i ich organizacje mają obowiązek przestrzegania konstytucji.

Zasada państwa socjalnego rozumiana jest w ten sposób, że państwo prowadzi politykę zmierzającą do stworzenia warunków zapewniających godne życie i nieskrępowany rozwój człowieka. Konstytucyjną ochroną objęte są praca i zdrowie ludzkie. Państwo gwarantuje płacę minimalną oraz otacza opieką rodzinę, macierzyństwo i ojcostwo oraz dzieci, inwalidów i obywateli w starszym wieku. Ustawa zasadnicza stanowi o konieczności rozwijania systemu opieki socjalnej i wprowadzaniu państwowych świadczeń emerytalnych oraz innych gwarancji ochrony socjalnej.

Zasada wolności działalności gospodarczej i ochrony własności polega na zagwarantowaniu wszystkim podmiotom bez względu na formę własności swobodnego przepływu towarów, usług i środków finansowych oraz wspieraniu konkurencji w integralnej przestrzeni ekonomicznej. Państwo, wpiercząc swobodę prowadzenia działalności gospodarczej, jednocześnie uznaje i zapewnia równą ochronę wszystkich form własności.

Zasada podziału władz stanowi, że władza państwowa w Rosji sprawowana jest przez trzy władze: ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Organy władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej są niezależne. Władzę ustawodawczą stanowi dwuizbowy parlament – Zgromadzenie Federalne. Składa się on z izby pierwszej, Dumy Państwowej i izby drugiej – Rady Federacji. Władzę wykonawczą sprawuje w świetle konstytucji wyłącznie rząd Federacji Rosyjskiej. Prezydent Federacji Rosyjskiej jest głową państwa i gwarantem konstytucji oraz praw, wolności człowieka i obywatela. Prezydent nie jest traktowany w ujęciu konstytucyjnym jako organ egzekutywy. Władzę sądowniczą sprawują wyłącznie sądy w skład których wchodzi: Sąd Konstytucyjny, Sąd Najwyższy i Naczelny Sąd Arbitrażowy oraz inne sądy federalne.

Z zasady samorządności lokalnej wynika, że konstytucja uznaje i gwarantuje istnienie samorządu terytorialnego. Samorząd terytorialny jest w ramach swoich kompetencji niezależny. Organy samorządu terytorialnego nie wchodzi w skład systemu organów władzy państwowej. Samorząd terytorialny zapewnia samodzielne rozwiązywanie przez ludność kwestii o znaczeniu lokalnym oraz władanie, użytkowanie i dysponowanie własnością municypalną. Samorządność terytorialna realizowana jest przez obywateli w drodze referendum, wyborów i w innych formach bezpośredniego wyrażania woli oraz za pośrednictwem wybieralnych i innych or-

ganów samorządu terytorialnego. Samorząd terytorialny funkcjonuje w osiedlach miejskich i wiejskich oraz na innych terenach z uwzględnieniem miejscowych tradycji historycznych i innych. Organy samorządu terytorialnego samodzielnie zarządzają własnością municypalną. Tworzą, zatwierdzają i wykonują lokalny budżet, ustanawiają lokalne podatki i opłaty, strzegą porządku publicznego, jak również rozwiązują inne kwestie o znaczeniu lokalnym. Organom samorządu terytorialnego można w drodze ustawy przekazywać niektóre kompetencje państwowe wraz z przekazaniem niezbędnych do ich realizacji środków materialnych i finansowych. Realizacja przekazanych uprawnień podlega kontroli państwa. Samorząd terytorialny ma prawo do ochrony sądowej.

Zasada pluralizmu politycznego w ujęciu konstytucyjnym sprowadza się do uznania różnorodności ideologicznej społeczeństwa. Jakakolwiek ideologia nie może być uznana za państwową lub obowiązującą. Konstytucja uznaje i gwarantuje pluralizm polityczny i wielopartyjność. Organizacje społeczne są równe wobec prawa. Konstytucyjnie zakazane jest tworzenie i działalność organizacji społecznych, których cele lub działania zmierzają do zmiany siłą podstaw ustroju konstytucyjnego i naruszenia integralności Rosji, zagrożenia bezpieczeństwa państwa, tworzenia formacji zbrojnych, a także rozpalania waśni społecznych, rasowych, narodowych i religijnych.

Zasada świeckości państwa rozumiana jest przede wszystkim jako oddzielenie związków wyznaniowych od państwa przy zapewnieniu im równości wobec prawa. Jednocześnie jakakolwiek religia nie może być uznana za państwową lub obowiązującą.

Zasada semiprezydenckiego systemu rządów jest kluczową zasadą konstytucyjną niewyrażoną wprost w ustawie zasadniczej. Istota jej polega na centralnym usytuowaniu prezydenta w systemie organów państwa, jednak – co warte jest zaakcentowania – poza władzą wykonawczą. Pozycję prezydenta wzmacnia rozbudowany zakres istotnych kompetencji oraz fakt, że jest wybierany w bezpośredni sposób przez naród w wyborach powszechnych.

3. System partyjny

W Rosji występuje system wielopartyjny. Genezę rosyjskiego systemu partyjnego należy wiązać z polityką Michaiła Gorbaczowa jako przywódcy Związku Radzieckiego. Polityka przebudowy, jawności i przyspieszenia ożywiła debatę publiczną i przyniosła powstawanie pierwszych ugrupowań politycznych, często o radykalnym i nacjonalistycznym charakterze. Proces tworzenia pierwszych ugrupowań politycznych przebiegał pod znakiem ostrej rywalizacji pomiędzy zwolennikami „starego” systemu ustrojowego a zwolennikami reform i demokracji. Powstały wtedy partie reprezentujące różne nurty polityczne, uwzględniające spe-

cyfikę i tradycje rosyjskie oraz wzorce państw o utrwalonej demokracji. Silnym impulsem dla tworzenia się systemu partyjnego było ogłoszenie niepodległości Rosji w 1991 r. *De facto* wtedy właśnie rozpoczął się proces kształtowania rosyjskiego systemu partyjnego.

W pierwszej fazie kształtowania rosyjskiej sceny politycznej trwającej do 1995 r. system partyjny Rosji charakteryzował się dużym rozdrobnieniem partyjnym i znaczną liczbą parlamentarzystów niezależnych. Masowo powstawały partie małe, silnie zróżnicowane i nietrwałe. Uniemożliwiło to w efekcie np. stworzenie większościowej koalicji w Dumie w latach 1993–1995. W tym czasie partie polityczne musiały zmierzyć się z ostrą konfrontacją prezydenta i Rady Najwyższej, zakończoną jej rozwiązaniem oraz dostosować się do procesów związanych z tworzeniem niepodległej państwowości.

Po 1995 r. rozpoczął się powolny proces konsolidacji systemu partyjnego, polegający wówczas przede wszystkim na tworzeniu bloków wyborczych. W efekcie po drugich wyborach do Dumy wyodrębniły się dwie wiodące siły polityczne, reprezentowane przez Komunistyczną Partię Federacji Rosyjskiej oraz Liberalno-Demokratyczną Partię Rosji. Spadła przy tym liczba ugrupowań, które znalazły się w Dumie, jak i liczba deputowanych niezależnych. Kolejne wybory do Dumy przeprowadzane w 1999, 2003, 2007 i 2011 r. przyniosły marginalizację ugrupowań skrajnych i antyreformatorskich. Dumę zdominowały ugrupowania reformatorskie na czele z utworzoną w tym czasie Jedną Rosją – partią reprezentującą zwolenników ekipy rządzącej. Jest to partia najsilniejsza i posiada najbardziej rozbudowaną strukturę regionalną.

Status prawny rosyjskich partii politycznych reguluje ustawa federalna z 11 lipca 2001 r. o partiach politycznych. Precyzuje ona konstytucyjne prawo odzyskania się ze względu na poglądy polityczne. Definiuje pojęcie partii politycznej i jej cele oraz organizację. Zawiera regulację dotyczącą nazwy i symboliki partii politycznej. Ustawowo zostały również unormowane podstawowe zasady działalności partii politycznej i tryb utworzenia oraz wpisania partii politycznej do państwowego rejestru. Ustawa zastrzymała procedurę rejestracji partii politycznych w celu zmniejszenia ich liczby. Ponadto ustawodawca uregulował prawa, obowiązki, majątek, zasady finansowania (w tym z budżetu państwa) oraz procedurę zawieszenia i likwidacji partii politycznej.

Zgodnie z wymogami ustawy federalnej z 11 lipca 2001 r. o partiach politycznych w rejestrze prowadzonym przez Ministerstwo Sprawiedliwości na dzień 30 kwietnia 2012 r. zarejestrowanych było 7 partii politycznych: Jedna Rosja, Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej, Sprawiedliwa Rosja, Liberalno-Demokratyczna Partia Rosji, Patrioci Rosji, Rosyjska Zjednoczona Partia Demokratyczna Jabłoko oraz Prawa Sprawa.

W wyniku wyborów przeprowadzonych 4 grudnia 2011 r. w Dumie Państwowej po przekroczeniu 7% progu wyborczego znalazły się ponownie te same cztery ugrupowania: Jedna Rosja, Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej, Sprawiedliwa Rosja i Liberalno–Demokratyczna Partia Rosji. Tworzą one cztery frakcje parlamentarne o takich samych nazwach.

Największą partią polityczną jest założona w 2001 r. Jedna Rosja (*Jedinaja Rossija*). Posiada 238 miejsc (w wyborach z 2007 r. 315 mandatów) w Dumie Państwowej i jest partią rządzącą. Przewodniczącym partii jest Władimir Putin. Jest to partia centrowa, która stanowi zaplecze polityczne zarówno dla prezydenta, jak i premiera.

Komunistyczna Partia Federacji Rosyjskiej została założona, a w istocie wznowiła działalność w 1993 r. Skupia 92 deputowanych (w wyborach z 2007 r. 57 mandatów). Jest to największa partia opozycyjna, która w swojej działalności nawiązuje wyraźnie do programu komunistycznego i socjalistycznego. Przewodniczącym partii jest Giennadij Żiuganow.

Sprawiedliwa Rosja została utworzona w 2006 r. Skupia 64 deputowanych (w wyborach z 2007 r. 38 mandatów). Popiera partię rządzącą. Na czele partii stoi Siergiej Mironow.

Liberalno–Demokratyczna Partia Rosji (powstała w 1989 r.) jest obecnie najmniejszą partią parlamentarną. Posiada 56 deputowanych (w wyborach z 2007 r. 40 mandatów). Jest to partia opozycyjna. Głosi program nacjonalistyczny. Liderem partii jest Władimir Żyrinowski.

W ostatnim okresie mamy do czynienia z procesem konsolidacji systemu partyjnego w Rosji. Został on zapoczątkowany zaostrzeniem wymogów ustawowych związanych z rejestrowaniem partii politycznej. Obecnie prawo do udziału w wyborach ma partia polityczna, które spełnia warunki określone w ustawie o partiach politycznych. W konsekwencji zarejestrowana może być partia, która liczy co najmniej 50 tys. członków (wcześniej 10 tys. członków) i posiada co najmniej 45 struktur regionalnych skupiających co najmniej 500 członków (wcześniej 100 członków). Wprowadzenie tych rozwiązań zapoczątkowało zarówno proces likwidacji, jak i łączenia się rosyjskich partii politycznych, tym bardziej że dotychczas działające partie musiały przejść procedurę ponownej rejestracji w oparciu o znowelizowaną ustawę o partiach politycznych. W efekcie tego procesu liczba partii politycznych spadła z 32 do 7. Warto podkreślić, że część partii politycznych, które nie spełniły nowych wymogów ustawowych, przekształciła się w stowarzyszenia społeczne.

Nowym elementem rosyjskiej sceny politycznej jest Ogólnorosyjski Front Narodowy (OFN). Front Narodowy został powołany z inicjatywy premiera Władimira Putina w maju 2011 r. Jest to podmiot o ponadpartyjnym charakterze.

W jego skład wchodzi rządząca Jedna Rosja oraz organizacje społeczne i podmioty gospodarcze. Podczas ostatnich wyborów parlamentarnych 1/4 kandydatów na listach wyborczych Jednej Rosji stanowili bezpartyjni członkowie organizacji wchodzących w skład tego Frontu Narodowego.

System wielopartyjny Rosji rodził się podczas upadku komunizmu, przeprowadzanych reform demokratycznych i wprowadzania regulacji normatywnych dotyczących nie tylko prawa wyborczego. Przeszedł w ostatnich dwudziestu latach ewolucję od systemu rozbitcia wielopartyjnego do systemu wielopartyjnego z jedną partią dominującą. System partyjny podlega dalszej ewolucji, ale po wyborach z dnia 4 grudnia 2011 r. ryzykowna staje się dominująca do tej pory teza, że zmierza on w kierunku dalszej konsolidacji i stabilizacji. Świadczy o tym rozpoczęcie prac parlamentarnych nad prezydenckimi projektami ustaw liberalizujących system polityczny w tym ustawę o partiach politycznych. Zostały one zapowiedziane 22 grudnia 2011 r. przez Prezydenta Dmitrija Miedwiediewa w dorocznym orędziu ogłoszonym do dwóch izb parlamentu. Demokratyzacja systemu partyjno-politycznego była zasadniczym postulatem uczestników manifestacji, do których doszło po ostatnich wyborach parlamentarnych. Projekty ustaw zakładają: zmniejszenie wymogu liczby członków partii niezbędnej do rejestracji z 50 tys. członków do 500 członków, obniżenie z 2 mln do 200 tys. liczby podpisów wyborców, które muszą zebrać kandydaci na prezydenta wywodzący się z ugrupowań pozaparlamentarnych lub komitetów wyborczych, zmianę systemu wyborczego w wyborach do Dumy w celu zagwarantowania reprezentacji przez wszystkie regiony, bezpośrednie wybory gubernatorów i wydłużenie ich kadencji z czterech do pięciu lat.

Zmniejszenie liczebności członków partii do 500 osób zapewne spowoduje powstanie wielu nowych partii politycznych, które będą ze sobą rywalizowały i w konsekwencji doprowadzi do rozdrobnienia sceny politycznej. Świadczyć o tym może fakt, że na początku kwietnia 2012 r. aż 45 organizacji politycznych zapowiedziało wystąpienie do Ministerstwa Sprawiedliwości FR z wnioskiem o wpisanie do rejestru osób prawnych. Wśród nich znalazły się między innymi: Monarchiczna Partia Rosji, Chrześcijańsko-Demokratyczna Rewolucyjna Partia Rosji oraz Partia Zmartwychwstania.

4. System wyborczy

System wyborczy Rosji uregulowany jest w konstytucji, która określa generalne zasady wyborów oraz w trzech ustawach federalnych: o wyborach Prezydenta Federacji Rosyjskiej z dnia 10 stycznia 2003 r., o wyborach deputowanych do Dumy Państwowej Zgromadzenia Federalnego Federacji Rosyjskiej z dnia 18 maja 2005 r. i o ogólnych zasadach organizacji samorządu lokalnego w Federa-

cji Rosyjskiej z dnia 28 sierpnia 1995 r. Regulacja ta nie obejmuje trybu tworzenia Rady Federacji, bo określa go ustawa federalna o trybie tworzenia Rady Federacji Zgromadzenia Federalnego Federacji Rosyjskiej z dnia 5 sierpnia 2000 roku.

Prezydent jest wybierany przez obywateli Federacji Rosyjskiej na 6-letnią kadencję na podstawie powszechnego, równego i bezpośredniego prawa wyborczego oraz w głosowaniu tajnym. Prawo wybierania prezydenta ma obywatel Rosji, który w dniu głosowania ukończył 18 lat. Prezydentem może być wybrany obywatel Federacji Rosyjskiej, który ukończył najpóźniej w dniu wyborów 35 lat. Konstytucja określając bierne prawo wyborcze kandydata na prezydenta, wprowadza także cenzus domicylu. Kandydat musi co najmniej 10 lat stale zamieszkiwać na terytorium Rosji. Konstytucja zakazuje tej samej osobie piastowania urzędu Prezydenta Federacji Rosyjskiej dłużej niż przez dwie kolejne kadencje.

Wybory prezydenckie zarządza Rada Federacji Zgromadzenia Federalnego. Kandydatów mogą zgłaszać partie polityczne oraz bloki wyborcze. Kandydat może również dokonać samozgłoszenia, ale w tym przypadku niezbędne jest utworzenie w celu poparcia takiego zgłoszenia grupy co najmniej 500 wyborców. Partia polityczna, blok wyborczy oraz kandydat, który sam zgłosił swoją kandydaturę, zobowiązani są zebrać co najmniej 2 mln podpisów (przy czym maksymalnie 50 tys. podpisów wyborców z jednego podmiotu federacji). Z tego obowiązku zwolnione są tylko ugrupowania parlamentarne. Wybory prezydenckie przeprowadzają: Centralna Komisja Wyborcza, komisje wyborcze podmiotów federacji, terytorialne komisje wyborcze oraz obwodowe komisje wyborcze. Za wybranego na urząd prezydenta uważa się tego spośród kandydatów, który otrzymał ponad połowę głosów wyborców biorących udział w głosowaniu. Jeżeli żaden z kandydatów nie został wybrany, Centralna Komisja Wyborcza zarządza powtórne głosowanie, które odbywa się po upływie 21 dni od dnia pierwszego głosowania. Za wybranego uważa się tego spośród kandydatów, który otrzymał więcej głosów wyborców uczestniczących w głosowaniu. O ważności wyborów decyduje Centralna Komisja Wyborcza Federacji Rosyjskiej.

W wyborach prezydenckich przeprowadzonych 2 marca 2008 roku zwyciężył w pierwszej turze Dmitrij Miedwiediew zdobywając 70,28% głosów. W ostatnich wyborach prezydenckich przeprowadzonych 4 marca 2012, także w pierwszej turze zwyciężył z poparciem 63,30% głosów Władimir Putin, który w trakcie kampanii wyborczej pełnił funkcję premiera i przewodniczącego partii rządzącej Jedna Rosja. Pozostali kandydaci uzyskali: Giennadij Żiuganow reprezentujący Komunistyczną Partię Federacji Rosyjskiej 17,18% głosów, Michaił Prochorow, bezpartyjny oligarcha i właściciel Nikiel Norylsk 7,98% głosów, Władimir Żyrynowski z Liberalno-Demokratycznej Partii Rosji i wiceprzewodniczący Dumy Państwowej 6,22% głosów i Siergiej Mironow reprezentujący Sprawiedliwą Rosję i przewodniczący Rady Federacji Rosyjskiej 3,85% głosów. Udział w wyborach wzięło 65,25%

uprawnionych do głosowania. Prezydent wyłoniony w ostatnich wyborach objął urząd 7 maja 2012 r. na 6-letnią kadencję.

Bardzo interesujący przebieg miała kampania wyborcza. Centralna Komisja Wyborcza Federacji Rosyjskiej odmówiła zarejestrowania 11 kandydatów w większości przypadków w związku z niespełnieniem wymogu zebrania w ciągu miesiąca co najmniej 2 mln podpisów popierających kandydata. Wymóg ten nie dotyczył kandydatów reprezentujących ugrupowania parlamentarne. Warto zauważyć, że Prezydent Dmitrij Miedwiediew zrezygnował z kandydowania w ostatnich wyborach prezydenckich i udzielił poparcia dla urzędującego premiera Władimira Putina, który od początku kampanii wyborczej powszechnie uważany był za zdecydowanego faworyta wyborów. Pomimo ujawnionych jednostkowych przypadków naruszeń prawa wyborczego np. dosypywania głosów czy wielokrotnego głosowania przez te same osoby (tzw. karuzela) zdecydowanego zwycięstwa Władimira Putina nie zakwestionowali obserwatorzy międzynarodowi ani większość opozycji.

Wybory do Dumy Państwowej są powszechne, równe, bezpośrednie, odbywają się w tajnym głosowaniu oraz są proporcjonalne. Duma wybierana jest na 5-letnią kadencję. Czynne prawo wyborcze posiada obywatel Rosji, który ukończył w dniu głosowania 18 lat. Biernie prawo wyborcze ma obywatel Rosji, który ukończył w dniu głosowania 21 lat. Wybory do Dumy zarządza Prezydent Rosji. Prawo zgłaszania kandydatów mają wyłącznie partie polityczne. Wszyscy deputowani wybierani są z federalnego okręgu wyborczego proporcjonalnie do liczby głosów oddanych na federalne listy kandydatów. W podziale mandatów biorą udział jedynie te listy, które przekroczyły 7% próg wyborczy. Federalny okręg wyborczy obejmuje całe terytorium Rosji. Zgłoszenie federalnej listy kandydatów musi być poparte podpisami co najmniej 200 tys. wyborców (przy czym nie więcej niż 10 tys. podpisów z danego podmiotu federacyjnego). Wybory te przeprowadzają: Centralna Komisja Wyborcza, komisje wyborcze podmiotów federacji, terytorialne komisje wyborcze oraz obwodowe komisje wyborcze. Decyzję w sprawie ważności wyborów podejmuje Centralna Komisja Wyborcza.

Ostatnie wybory do Dumy Państwowej odbyły się 4 grudnia 2011 r. Według oficjalnych danych Centralnej Komisji Wyborczej Federacji Rosyjskiej frekwencja wyborcza wyniosła 60,21%. Wybory wygrała Jedna Rosja, której listę wyborczą otwierał Prezydent Dmitrij Miedwiediew. Uzyskała ona 49,32% głosów. Komunistyczną Partię Federacji Rosyjskiej poparło 19,19% wyborców. Sprawiedliwa Rosja uzyskała 13,24% głosów. Liberalno–Demokratyczna Partia Rosji zdobyła 11,67% poparcia. Pozostałe trzy partie, centrowa Rosyjska Zjednoczona Partia Demokratyczna Jabłko (3,43% głosów), prokomunistyczna Patrioci Rosji (0,97% głosów) oraz liberalna Prawa Sprawa (0,6% głosów) nie przekroczyły 7% progu wyborczego. Dużym zaskoczeniem był wynik rządzącej

Jednej Rosji, która straciła w tych wyborach 77 mandatów i prawie 12.5 mln głosów.

Ustawa federalna z 28 sierpnia 1995 r. o ogólnych zasadach organizacji samorządu lokalnego w Federacji Rosyjskiej stanowi, że wybory deputowanych, członków innych wybieralnych organów samorządu terytorialnego oraz pochodzących z wyboru funkcjonariuszy samorządu lokalnego są przeprowadzane na podstawie zasad powszechności, równości, bezpośredniości i tajności głosowania. Szczegółowy tryb przeprowadzania tych wyborów municypalnych określają ustawy podmiotów Federacji Rosyjskiej.

Należy jeszcze dodać, że wszystkie ustawy wyborcze szczegółowo normują zasady finansowania wyborów oraz określają reguły prowadzenia kampanii wyborczej.

5. Zgromadzenie Federalne

Zgromadzenie Federalne składa się z dwóch izb – Rady Federacji i Dumy Państwowej. Żadna z izb parlamentu nie jest uprzywilejowana, ale praktyka parlamentarna i analiza konstytucyjnych kompetencji dowodzi jednak, że większe znaczenie ma Duma Państwowa.

Rada Federacji jest izbą wyższą i stanowi reprezentację federacyjnych części składowych Rosji. Do Rady Federacji wchodzi po dwóch przedstawicieli każdego z podmiotów Federacji Rosyjskiej. Jeden jest reprezentantem organu przedstawicielskiego, a drugi reprezentantem organu wykonawczego podmiotu federacji. Pierwszy z nich jest wybierany przez organ ustawodawczy podmiotu federacji, zaś kandydatów zgłaszają partie polityczne, bloki partyjne lub grupy wyborców. Stosowany jest system większościowy, a więc wygrywa ten kandydat, który uzyska najwięcej głosów. Rada Federacji składa się z 166 członków, czyli po dwóch reprezentantów z każdego z 83 podmiotów federacji.

Izba niższa rosyjskiego parlamentu jest w ujęciu konstytucyjnym sklasyfikowana jako organ przedstawicielski i ustawodawczy. Duma Państwowa składa się z 450 deputowanych wybieranych dotychczas na okres 4 lat, a od 2011 r. na 5 lat. Deputowany Dumy Państwowej nie może być jednocześnie członkiem Rady Federacji ani deputowanym w innych organach przedstawicielskich władzy państwowej i organów samorządu lokalnego. Deputowani do Dumy Państwowej są zawodowymi parlamentarzystami. Nie mogą pozostawać w służbie państwowej, ani prowadzić innej płatnej działalności z wyjątkiem działalności dydaktycznej, naukowej i innej twórczości (np. artystycznej). Członkom parlamentu przysługuje w okresie wykonywania mandatu w trakcie kadencji nietykalność. Deputowany i członek Rady Federacji może zostać pozbawiony nietykalności. Deputowany jest pozbawiany nietykalności przez Dumę Państwową na wniosek

Prokuratora Generalnego. W przypadku członka Rady Federacji rozstrzyga izba wyższa Zgromadzenia Federalnego także na wniosek Prokuratora Generalnego. Parlamentarzyści nie mogą być zatrzymani, aresztowani, poddani rewizji, ale nie dotyczy to przypadków zatrzymania na miejscu przestępstwa.

W systemie konstytucyjnym Rosji Zgromadzenie Federalne jest stałym organem, który pracuje permanentnie, a nie – jak miało to miejsce w radzieckiej tradycji parlamentarnej – organem pracującym w trybie sesyjnym. Występuje ciągłość kadencyjna, tzn. kadencja starej Dumy Państwowej kończy się w momencie rozpoczęcia obrad nowo wybranej Dumy Państwowej. Duma Państwowa zbiera się na pierwsze posiedzenie w 30 dniu po jej wybraniu. Prezydent może zwołać pierwsze posiedzenie Dumy Państwowej przed tym terminem. Pierwsze posiedzenie otwiera najstarszy wiekiem deputowany. Rada Federacji i Duma Państwowa obradują na oddzielnych posiedzeniach w trybie jawnym. W wyjątkowych przypadkach, przewidzianych regulaminami izb, mają one prawo odbywać posiedzenia przy drzwiach zamkniętych. W celu wysłuchiwania orędzia Prezydenta Federacji Rosyjskiej, orędzia Sądu Konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej oraz wystąpień przywódców państw obcych Rada Federacji i Duma Państwowa mogą zbierać się na wspólnych posiedzeniach.

Każda z izb uchwała własny regulamin i autonomicznie rozstrzyga sprawy wewnętrzne. Wewnętrzna struktura Dumy Państwowej ma charakter partyjno–frakcyjny. Jej trzon stanowią ugrupowania parlamentarzystów: frakcje utworzone na bazie partii i bloków wyborczych, które weszły do Dumy Państwowej oraz grupy deputowanych składających się z parlamentarzystów niezrzeszonych we frakcje. W kadencji 2007–2011 w Dumie Państwowej funkcjonowały cztery frakcje. Rada Federacji i Duma Państwowa wybierają ze swojego składu przewodniczącego, pierwszego zastępcę i zastępców przewodniczącego, którzy prowadzą posiedzenia i czuwają nad przestrzeganiem wewnętrznego regulaminu danej izby. Wszyscy przewodniczący tworzą Radę danej izby. W Radzie Federacji występuje dodatkowo Prezydium Rady, także składające się z przewodniczących Rady Federacji. W Radzie Federacji i Dumie Państwowej funkcjonują ponadto komitety i komisje.

Do najważniejszych kompetencji Dumy Państwowej zaliczyć należy: uchwalanie ustaw, udzielanie zgody prezydentowi na powołanie przewodniczącego rządu, udzielanie wotum zaufania rządowi, powoływanie i odwoływanie prezesa Banku Centralnego, powoływanie i odwoływanie przewodniczącego Izby Obrachunkowej (kontroluje wykonanie federalnej ustawy budżetowej) oraz połowy jej składu, powoływanie i odwoływanie Rzecznika ds. Praw Człowieka, ogłaszanie amnestii, wysuwanie oskarżenia wobec prezydenta w celu złożenia go z urzędu.

Do kompetencji Rady Federacji należy: zatwierdzanie zmian granic między podmiotami Federacji Rosyjskiej, zatwierdzanie dekretu prezydenta o wprowa-

dzeniu stanu wojennego, zatwierdzanie dekretu prezydenta o wprowadzeniu stanu wyjątkowego, rozstrzyganie sprawy ewentualnego użycia rosyjskich sił zbrojnych poza granicami Federacji Rosyjskiej, zarządzanie wyborów prezydenckich, złożenie z urzędu prezydenta, powoływanie sędziów Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego i Naczelnego Sądu, powoływanie i odwoływanie Prokuratora Generalnego, powoływanie i odwoływanie zastępcy przewodniczącego Izby Obrachunkowej oraz połowy składu jej audytorów.

Uchwały Rady Federacji i Dumy Państwowej podejmowane są większością głosów ogólnej liczby członków tych organów.

Podstawową funkcją rosyjskiego parlamentu jest funkcja ustawodawcza. Konstytucja Rosji wyróżnia w ramach tej funkcji ustawę federalną i konstytucyjną ustawę federalną. Federalne ustawy konstytucyjne uchwalane są w sprawach przewidzianych przez Konstytucję Federacji Rosyjskiej. Federalna ustawa konstytucyjna jest uchwalana, jeśli została zaaprobowana większością co najmniej 3/4 głosów ogólnej liczby członków Rady Federacji i co najmniej 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych do Dumy Państwowej. Prezydent w ciągu czternastu dni ma obowiązek podpisania uchwalonej w tym trybie federalnej ustawy konstytucyjnej i zarządzenia jej ogłoszenia.

Prawo inicjatywy ustawodawczej przysługuje prezydentowi, Radzie Federacji, członkom Rady Federacji, deputowanym do Dumy Państwowej, Rządowi oraz ustawodawczym (przedstawicielskim) organom podmiotów Federacji Rosyjskiej. Przysługuje ono również, ale jedynie w sprawach mieszczących się w zakresie ich kompetencji, Sądowi Konstytucyjnemu, Sądowi Najwyższemu i Naczelnemu Sądowi Arbitrażowemu.

Projekty ustaw przedkłada się Dumie Państwowej, z tym że projekty ustaw o wprowadzeniu, zniesieniu lub zwolnieniu z podatków, o emisji pożyczek państwowych, o zmianie zobowiązań finansowych państwa oraz inne projekty ustaw przewidujące wydatki pokrywane z budżetu federalnego mogą zostać wniesione wyłącznie pod warunkiem zaopiniowania ich przez rząd.

Ustawy federalne uchwalane są zwykłą większością głosów ogólnej liczby deputowanych przez Dumę Państwową i są w ciągu pięciu dni przekazywane do rozpatrzenia Radzie Federacji. Ustawę federalną uważa się za zaaprobowaną przez Radę Federacji w dwóch przypadkach. Po pierwsze, jeżeli za jej przyjęciem głosowała więcej niż połowa ogólnej liczby członków tej izby. Po drugie, jeżeli w ciągu czternastu dni nie została ona rozpatrzona przez Radę Federacji. W przypadku odrzucenia ustawy federalnej przez Radę Federacji obie izby parlamentu mają prawo utworzyć parlamentarną komisję rozjemczą. Jej celem jest przewyciężenie powstałych rozbieżności. W takim przypadku ustawa federalna winna być powtórnie rozpatrzona przez Dumę Państwową. W sytuacji, gdy Duma Państwowa nie zga-

dza się z decyzją Rady Federacji, ustawa federalna jest uchwalana większością co najmniej 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych do Dumy Państwowej.

Obligatoryjnemu rozpatrzeniu przez Radę Federacji podlegają uchwalone przez Dumę Państwową te ustawy federalne, które dotyczą: budżetu federalnego, podatków i opłat federalnych, regulacji finansowych, regulacji walutowych, regulacji kredytowych, regulacji celnych, emisji pieniądza, ratyfikacji i wypowiedzenia umów międzynarodowych zawieranych przez Federację Rosyjską, statusu i ochrony granicy państwowej Federacji Rosyjskiej oraz spraw wojny i pokoju.

Ustawa federalna w ciągu pięciu dni po uchwaleniu przekazywana jest prezydentowi w celu jej podpisania i ogłoszenia. Prezydent w ciągu czternastu dni podpisuje ustawę federalną i zarządza jej ogłoszenie. Prezydent może odmówić podpisania ustawy. Jeśli prezydent w ciągu czternastu dni od chwili przekazania mu ustawy federalnej odrzuci ją, wówczas Duma Państwowa i Rada Federacji ponownie rozpatrują tę ustawę. Jeśli podczas powtórnego rozpatrywania ustawa federalna zostanie zaaprobowana we wcześniej uchwalonym brzmieniu większością co najmniej 2/3 głosów ogólnej liczby członków Rady Federacji i deputowanych do Dumy Państwowej, prezydent w ciągu siedmiu dni ma konstytucyjny obowiązek podpisania ustawy i zarządzenia jej ogłoszenia.

O stabilności konstytucyjnego ustroju Rosji świadczy niezmiennosc regulacji związanej z rozwiązaniem Dumy Państwowej przez prezydenta przed upływem jej kadencji. Prezydent może rozwiązać Dumę Państwową tylko w przypadkach, które są jednoznacznie wskazane w Konstytucji Federacji Rosyjskiej. Prezydent zmuszony jest rozwiązać Dumę Państwową tylko w przypadku trzykrotnego odrzucenia przez izbę przedstawionych kandydatur na stanowisko przewodniczącego rządu.

Z kolei w czterech wskazanych w konstytucji przypadkach Duma Państwowa nie może zostać rozwiązana. Wykluczone jest to zwłaszcza w ciągu roku od chwili jej wyboru, pomimo powtórnego wyrażenia wotum nieufności w ciągu trzech miesięcy rządowi Federacji. Rozwiązanie izby jest niedopuszczalne także w sytuacji wysunięcia przez nią oskarżenia wobec prezydenta aż do czasu podjęcia decyzji przez Radę Federacji. Duma Państwowa nie może być też rozwiązana w okresie obowiązywania na całym terytorium Federacji Rosyjskiej stanu wojennego lub wyjątkowego. Izby niższej parlamentu nie można ponadto rozwiązać w ciągu sześciu miesięcy poprzedzających upływ kadencji Prezydenta Federacji Rosyjskiej. W przypadku rozwiązania Dumy Państwowej Prezydent Federacji Rosyjskiej wyznacza datę wyborów w takim terminie, aby nowa Duma Państwowa mogła zebrać się na swoje pierwsze posiedzenie nie później niż cztery miesiące od momentu jej rozwiązania.

6. Prezydent Federacji Rosyjskiej

W systemie konstytucyjnym Rosji głowa państwa, czyli Prezydent Federacji Rosyjskiej, nie mieści się w ramach klasycznego trójpodziału władzy. Nie jest on zatem organem władzy wykonawczej, tak jak rząd Federacji Rosyjskiej, lecz głową państwa i gwarantem konstytucji oraz strażnikiem suwerenności Rosji, jej niepodległości i integralności państwowej, praw i wolności człowieka i obywatela, a także reprezentantem Federacji Rosyjskiej w kraju i poza jej granicami.

Pochodzący z wyborów powszechnych prezydent obejmuje urząd na 6 letnią kadencję (wcześniej kadencja była czteroletnia). Następuje to po złożeniu przysięgi w obecności członków Rady Federacji, deputowanych do Dumy Państwowej oraz sędziów Sądu Konstytucyjnego. Z momentem złożenia przysięgi prezydent przystępuje do pełnienia obowiązków konstytucyjnych. Pełni je do czasu upływu kadencji i złożenia przysięgi przez nowo wybranego prezydenta. Prezydent może zaprzestać wykonywania obowiązków przed upływem terminu w następujących wskazanych w konstytucji przypadkach: ustąpienia, trwałej i spowodowanej stanem zdrowia niezdolności do wykonywania obowiązków lub w przypadku złożenia z urzędu. W takich przypadkach wybory prezydenta powinny odbyć się nie później niż w ciągu trzech miesięcy od chwili przedterminowego zaprzestania pełnienia obowiązków.

We wszystkich przypadkach, gdy prezydent nie jest w stanie pełnić swoich obowiązków, czasowo pełni je przewodniczący rządu. Pełniący obowiązki prezydenta nie ma jednak prawa: rozwiązania Dumy Państwowej, zarządzania referendum, zgłaszania propozycji poprawek i zmiany przepisów Konstytucji Federacji Rosyjskiej.

Prezydent może zostać złożony z urzędu przez Radę Federacji jedynie na podstawie wysuniętego przez Dumę Państwową oskarżenia o zdradę stanu lub popełnienie innego ciężkiego przestępstwa, potwierdzonego orzeczeniem Sądu Najwyższego o wystąpieniu w działaniach prezydenta znamion przestępstwa oraz orzeczeniem Sądu Konstytucyjnego o przestrzeganiu obowiązującego trybu wysunięcia oskarżenia. Uchwała Dumy Państwowej o wysunięciu oskarżenia oraz uchwała Rady Federacji o złożeniu prezydenta z urzędu podejmowane są większością 2/3 ogólnej liczby głosów każdej z izb, z inicjatywy co najmniej 1/3 deputowanych do Dumy Państwowej i po zaopiniowaniu wniosku przez specjalną komisję powołaną przez Dumę Państwową.

Prezydent posiada rozległe i zróżnicowane kompetencje. Szczególnie ma rozbudowane kompetencje kreacyjne. W ich skład wchodzi: powoływanie za zgodą Dumy Państwowej przewodniczącego rządu, na wniosek przewodniczącego rządu powoływanie i odwoływanie jego zastępców oraz ministrów federalnych, prawo przedstawienia Dumie Państwowej kandydata na stanowisko prezesa Banku

Centralnego, prawo do złożenia w Dumie Państwowej wniosku o odwołanie prezesa Banku Centralnego, przedstawianie Radzie Federacji kandydatów na stanowiska sędziów: Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Arbitrażowego i Prokuratora Generalnego, powoływanie sędziów innych sądów federalnych, powoływanie i odwoływanie pełnomocnych przedstawicieli prezydenta, powoływanie i odwoływanie najwyższego dowództwa Sił Zbrojnych oraz powoływanie i odwoływanie po konsultacji z właściwymi komitetami lub komisjami izb Zgromadzenia Federalnego przedstawicieli dyplomatycznych Federacji Rosyjskiej w państwach obcych oraz organizacjach międzynarodowych. Ponadto Prezydent ma prawo do przewodniczenia na posiedzeniach rządu i decydowania o jego ewentualnej dymisji.

Bardzo istotne są uprawnienia prezydenta w zakresie bezpieczeństwa państwa. Jest on Najwyższym Zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, przewodniczy Radzie Bezpieczeństwa. Zatwierdza doktrynę wojskową Rosji. W wypadku agresji przeciwko Rosji lub bezpośredniej groźby agresji wprowadza na terytorium Rosji lub w jej poszczególnych częściach stan wojenny, niezwłocznie powiadamiając o tym Radę Federacji i Dumę Państwową. Ma prawo do wprowadzenia na terytorium Federacji Rosyjskiej lub w jej poszczególnych częściach stanu wyjątkowego, z jednoczesnym obowiązkiem niezwłocznego powiadomienia Rady Federacji i Dumy Państwowej.

Prezydent ma kluczowe uprawnienia w zakresie polityki zagranicznej. Prezydent kieruje polityką zagraniczną Federacji Rosyjskiej, prowadzi rokowania i podpisuje umowy międzynarodowe, podpisuje listy ratyfikacyjne oraz przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące akredytowanych przy nim przedstawicieli dyplomatycznych.

Do zakresu kompetencji Prezydenta Rosji należy również: wydawanie dekretów i rozporządzeń obowiązujących na całym terytorium państwa, zawieszanie mocy obowiązującej aktów organów władzy wykonawczej podmiotów wchodzących w skład federacji, zarządzanie wyborów do Dumy Państwowej, rozwiązywanie Dumy Państwowej, zarządzanie referendum, inicjatywa ustawodawcza, podpisywanie i ogłaszanie ustaw federalnych, zwracanie się do Zgromadzenia Federalnego z dorocznymi orędziami o stanie państwa i podstawowych kierunkach wewnętrznej i zagranicznej polityki państwa, rozstrzyganie w trybie procedury rozjemczej sporów kompetencyjnych, tworzenie prezydenckiej administracji, rozstrzyganie w sprawie obywatelstwa, udzielanie prawa do azylu politycznego, nadawanie odznaczeń państwowych, nadawanie tytułów honorowych, awansowanie na wyższe stopnie wojskowe i wyższe tytuły specjalne oraz stosowanie prawa łaski.

Znamienne jest to, że przez okres 18 lat obowiązywania Konstytucji Rosji zasadniczy kształt regulacji konstytucyjnej pozycji prezydenta nie uległ zmianie.

W omawianym okresie nastąpiło jednak fragmentaryczne wzmocnienie pozycji ustrojowej Prezydenta Federacji Rosyjskiej poprzez zwiększenie jego kompetencji w formie ustawowej. Argumentowano to potrzebą wzmocnienia państwa i poprawienia skuteczności funkcjonowania jego organów. Przykładem tego procesu jest rozszerzenie kompetencji głowy państwa w sprawie użycia rosyjskich sił zbrojnych. W dniu 16 grudnia 2009 r. Rada Federacji upoważniła prezydenta do decydowania w sprawie operacyjnego użycia sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej poza granicami Rosji. W konsekwencji prezydent wskazuje rodzaj i liczbę użytych jednostek bojowych, określa obszar lub rejony ich działań (w tym działań bojowych), precyzuje czas trwania operacji, decyduje o celach i zadaniach postawionych przed nimi do zrealizowania oraz zarządza zakończenie operacji i wycofanie sił zbrojnych. W ten sposób Prezydent Rosji otrzymał prawo do wysłania armii rosyjskiej za granicę bez występowania do Rady Federacji o wcześniejszą zgodę przy zachowaniu konstytucyjnego zapisu o rozstrzygnięciu przez Radę Federacji sprawy ewentualnego użycia rosyjskich sił zbrojnych poza granicami Federacji Rosyjskiej. Zgoda Rady Federacji od tej pory ma charakter następczy. Wprowadzone zmiany składają do stwierdzenia, że celem wprowadzonych zmian jest usprawnienie procesu decyzyjnego w zakresie użycia rosyjskich sił zbrojnych poprzez jego przyspieszenie. Zdaje się potwierdzać ten fakt również wcześniejsze rozszerzenie ustawowych przypadków dopuszczalności użycia sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej.

7. Rząd Federacji Rosyjskiej

Rząd Federacji Rosyjskiej jest organem władzy wykonawczej. Na jego czele stoi przewodniczący, który jest powoływany przez prezydenta za zgodą Dumy Państwowej. W skład rządu wchodzi: przewodniczący, zastępcy przewodniczącego oraz ministrowie federalni. Przewodniczącego rządu Federacji Rosyjskiej powołuje prezydent za zgodą Dumy Państwowej.

Wniosek w sprawie kandydata na przewodniczącego przedkładany jest nie później niż w ciągu dwóch tygodni od momentu objęcia urzędu przez nowo wybranego prezydenta lub dymisji rządu albo w ciągu tygodnia od dnia odrzucenia kandydatury przez Dumę Państwową. Duma Państwowa rozpatruje przedstawioną przez prezydenta kandydaturę na przewodniczącego w ciągu tygodnia od dnia przedłożenia wniosku w sprawie kandydatury. Po trzykrotnym odrzuceniu przez Dumę Państwową przedstawionych kandydatur na stanowisko przewodniczącego Rządu, Prezydent Federacji Rosyjskiej powołuje przewodniczącego rządu, rozwiązuje Dumę Państwową i zarządza nowe wybory. Przewodniczący Rządu w terminie tygodnia od daty powołania przedstawia Prezydentowi wnioski w sprawie struktury federalnych organów władzy wykonawczej. Przewodniczący rządu przedkłada Prezydentowi Federacji Rosyjskiej kandydatury na stanowiska zastępców przewodniczącego rządu Federacji Rosyjskiej i ministrów federalnych. Członkami rzą-

du nie mogą być parlamentarzyści oraz osoby prowadzące inną działalność niż dydaktyczno–naukową i artystyczną. Prezydent dokonuje nominacji na członka rządu w formie dekretu. Członkowie Rządu składają corocznie informacje o swoim stanie majątkowym.

Przewodniczący rządu zgodnie z konstytucją, ustawami federalnymi i dekretami prezydenta określa podstawowe kierunki działalności rządu i organizuje jego pracę. Działając na zasadzie kolegiałności, rząd federalny przez cały okres obowiązywania Konstytucji Federacji Rosyjskiej z 1993 r. pozostaje głównym ogniwem scentralizowanego zarządzania i administrowania sferą gospodarczą i socjalną oraz oświatowo–kulturalną, a także zapewnienia porządku i bezpieczeństwa państwa. Rząd Federacji Rosyjskiej posiada rozległe kompetencje charakterystyczne dla egzekutywy. Zaliczyć do nich należy: organizowanie realizacji polityki wewnętrznej i zagranicznej, prawo inicjatywy ustawodawczej, przygotowywanie projektu budżetu i zapewnienie jego wykonania po uchwaleniu przez Zgromadzenie Federalne, prowadzenie polityki finansowej, kredytowej i pieniężnej, zapewnienie realizacji jednolitej polityki państwa w dziedzinie kultury, nauki, edukacji, ochrony zdrowia, zabezpieczenia społecznego i ekologii, zarządzanie własnością federalną, kształtowanie i realizowanie kierunkowych programów federalnych, zapewnienie przestrzegania praworządności i zwalczania przestępczości oraz zapewnienie realizacji polityki państwa, w tym przestrzegania praw i wolności jednostki. Na podstawie i w celu wykonania konstytucji, ustaw federalnych i dekretów normatywnych prezydenta rząd wydaje uchwały i rozporządzenia oraz zapewnia ich wykonanie. W przypadku sprzeczności tych aktów z konstytucją, ustawami federalnymi i dekretami prezydenta mogą być one uchylone przez prezydenta. Rząd kieruje pracami ministerstw i innych federalnych organów władzy wykonawczej oraz kontroluje ich działalność. Tryb działania rządu określa federalna ustawa konstytucyjna z dnia 17 grudnia 1997 r. o rządzie Federacji Rosyjskiej.

Rząd podaje się do dymisji, którą przyjmuje lub odmawia jej przyjęcia prezydent. Prezydent może zdymisjonować rząd z własnej inicjatywy. Duma Państwowa może wyrazić rządowi wotum nieufności. Uchwała o wyrażeniu wotum nieufności dla rządu podejmowana jest większością głosów ogólnej liczby deputowanych do Dumy Państwowej. Po wyrażeniu przez Dumę Państwową wotum nieufności dla rządu, prezydent ma prawo zdymisjonować rząd lub nie zgodzić się z decyzją Dumy Państwowej. W przypadku, gdy Duma Państwowa w ciągu trzech miesięcy powtórnie wyrazi wotum nieufności rządowi, prezydent ma konstytucyjny obowiązek zdymisjonowania rządu albo rozwiązania Dumy Państwowej. Przewodniczący rządu ma prawo zwrócenia się do Dumy Państwowej z wnioskiem o udzielenie wotum zaufania rządowi. Jeśli Duma Państwowa odmówi udzielenia wotum zaufania, prezydent w ciągu siedmiu dni dymisjonuje rząd albo rozwiązuje Dumę Państwową i zarządza przedterminowe wybory. W przypadku zdymisjonowania

lub złożenia pełnomocnictw rząd na polecenie prezydenta ma obowiązek kontynuowania swojej działalności do czasu utworzenia nowego rządu.

Praktyka funkcjonowania i tworzenia rządów w Rosji wskazuje na to, że prezydent, powołując i odwołując przewodniczącego rządu nie musi liczyć się z istniejącym aktualnie układem sił politycznych w Dumie Państwowej.

8. Władza sądownicza

Władza sądownicza składa się z sądów sprawujących wyłącznie wymiar sprawiedliwości oraz organów prokuratury. Władza sądownicza sprawowana jest w drodze postępowania konstytucyjnego, cywilnego, administracyjnego i karnego. System sądów określa konstytucja, federalna ustawa konstytucyjna z dnia 31 grudnia 1996 r. o systemie sądowym Federacji Rosyjskiej oraz federalne ustawy konstytucyjne regulujące status prawny konkretnych sądów. W Rosji niedopuszczalne jest tworzenie sądów specjalnych. System sądownictwa tworzą Sąd Konstytucyjny, Sąd Najwyższy, sądy najwyższe republik, sądy krajów, sądy miast o znaczeniu federalnym, sądy obwodów autonomicznych, sądy okręgów autonomicznych, sądy rejonowe, sądy wojskowe, Naczelny Sąd Arbitrażowy, federalne okręgowe sądy arbitrażowe, arbitrażowe sądy apelacyjne, sądy arbitrażowe podmiotów federacyjnych, federalne sądy specjalistyczne oraz sędziowie pokoju.

Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej składa się z 19 sędziów. Rozstrzyga o zgodności z konstytucją: ustaw federalnych i aktów normatywnych prezydenta, Rady Federacji, Dumy Państwowej i rządu; konstytucji republik, statutów, jak również ustaw i innych aktów normatywnych podmiotów federacji, wydanych w sprawach należących do zakresu kompetencji organów władzy państwowej Federacji Rosyjskiej oraz wspólnego zakresu działania organów władzy państwowej podmiotów Federacji Rosyjskiej; umów między organami władzy państwowej Federacji Rosyjskiej a organami władzy państwowej podmiotów Federacji Rosyjskiej oraz umów między organami władzy państwowej podmiotów Federacji Rosyjskiej; umów międzynarodowych, które zostały zawarte przez Federację Rosyjską, a nie weszły w życie. Funkcję kontroli konstytucyjności prawa Sąd Konstytucyjny realizuje na wniosek Prezydenta Federacji Rosyjskiej, Rady Federacji, Dumy Państwowej, jednej piątej członków Rady Federacji lub deputowanych Dumy Państwowej, rządu Federacji Rosyjskiej, Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej i Naczelnego Sądu Arbitrażowego Federacji Rosyjskiej oraz organów władzy ustawodawczej i wykonawczej podmiotów Federacji Rosyjskiej.

Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej rozstrzyga także pozytywne i negatywne spory kompetencyjne między federalnymi organami władzy państwowej, między organami władzy państwowej Federacji Rosyjskiej a organami władzy

państwowej podmiotów Federacji Rosyjskiej oraz między naczelnymi organami państwowymi podmiotów Federacji Rosyjskiej.

Ponadto Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej dokonuje wykładni Konstytucji Federacji Rosyjskiej. Wykładni przepisów konstytucji dokonuje na wniosek Prezydenta Federacji Rosyjskiej, Rady Federacji, Dumy Państwowej, rządu Federacji Rosyjskiej i organów władzy ustawodawczej podmiotów Federacji Rosyjskiej.

Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej rozpatruje skargi konstytucyjne dotyczące naruszenia konstytucyjnych praw i wolności obywateli oraz na wniosek sądu bada w trybie przewidzianym przez ustawę federalną zgodność z konstytucją ustawy zastosowanej lub mającej zastosowanie w konkretnej sprawie.

Na wniosek Rady Federacji Sąd Konstytucyjny Federacji Rosyjskiej orzeka także o przestrzeganiu procedury postawienia aktu oskarżenia w sprawie zdrady stanu lub popełnienie innego ciężkiego przestępstwa Prezydentowi Federacji Rosyjskiej. Na podstawie ustawy federalnej z 19 stycznia 2007 r. o zmianie miejsca stałego przebywania Sądu Konstytucyjnego główną siedzibę Sądu Konstytucyjnego Federacji Rosyjskiej przeniesiono z Moskwy do Sankt–Petersburga.

Sąd Najwyższy Federacji Rosyjskiej jest najwyższym organem sądowym w sprawach cywilnych, karnych, administracyjnych i innych podlegających właściwości sądów powszechnych i sprawuje w przewidzianych przez ustawę federalną formach procesowych nadzór sądowy nad ich działalnością oraz udziela wyjaśnień w kwestiach dotyczących praktyki sądowej.

Naczelny Sąd Arbitrażowy Federacji Rosyjskiej jest najwyższym organem sądowym powołanym do rozstrzygania sporów gospodarczych oraz innych spraw rozpoznawanych przez sądy arbitrażowe i sprawuje w przewidzianych przez ustawę federalną formach procesowych nadzór sądowy nad ich działalnością oraz udziela wyjaśnień w kwestiach dotyczących praktyki sądowej.

Sędziów Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego i Naczelnego Sądu Arbitrażowego powołuje Rada Federacji na wniosek prezydenta. Sędziów innych sądów federalnych powołuje prezydent. Sędziami mogą być obywatele Rosji, którzy ukończyli 25 lat, legitymują się wyższym wykształceniem prawniczym i co najmniej pięcioletnim stażem pracy w zawodzie prawniczym. Sędziowie są niezawisli i podlegają tylko konstytucji oraz ustawom federalnym. Sędziowie są nieusuwalni i nietykalni oraz powoływani bezterminowo.

Sądy orzekają w oparciu o zasady kontradyktoryjności i równouprawnienia stron. Rozpoznawanie spraw jest we wszystkich sądach jawne. Rozprawa przy drzwiach zamkniętych dopuszczalna jest w przypadkach wyjątkowych przewidzianych przez ustawę federalną. Niedopuszczalne jest zaoczne rozpoznawanie spraw

karnych, ale z wyjątkiem przypadków przewidzianych ustawowo. Sądownictwo rosyjskie przewiduje postępowanie sądowe z udziałem ławników.

Cechą charakterystyczną rosyjskiego modelu władzy sądowniczej jest to, że elementem składowym władzy sądowniczej jest prokuratura. Pozycję prawną prokuratury określają przepisy konstytucji i ustawy federalnej z 17 stycznia 1992 r. o prokuraturze Federacji Rosyjskiej. Prokuratura sprawuje nadzór nad przestrzeganiem konstytucji, wykonywaniem ustaw, zwalcza przestępczość, nadzoruje organy prowadzące czynności operacyjno–śledcze i postępowanie przygotowawcze oraz nadzoruje przestrzeganie praw i wolności człowieka i obywatela. Prokuratura stanowi jednolity, scentralizowany system organów federalnych, w ramach którego prokuratorzy niższych szczebli podporządkowani są prokuratorom wyższych szczebli i Prokuratorowi Generalnemu. System prokuratury tworzą: Prokuratura Generalna, prokuratury podmiotów składowych federacji, prokuratury wojskowe, placówki naukowo–dydaktyczne, prokuratury terytorialne i prokuratury specjalistyczne. Prokuratora Generalnego Federacji Rosyjskiej, na wniosek prezydenta, powołuje i odwołuje na pięcioletnią kadencję Rada Federacji. Prokuratorów podmiotów Federacji Rosyjskiej powołuje Prokurator Generalny Federacji Rosyjskiej w uzgodnieniu z jej podmiotami. Pozostałych prokuratorów powołuje samodzielnie Prokurator Generalny.

Wybrana literatura

- J. Adamowski, J. Skrzypek (red.), *Federacja Rosyjska 1991–2001*, Warszawa 2002.
- S.A. Awakjan, *Konstytucyjne prawo Rosji*, Moskwa 2005.
- M.W. Bałaj, *Konstytucyjne prawo Rosyjskiej Fiedieracji*, Moskwa 2002.
- L. Bazyłow, P. Wiczorkiewicz, *Historia Rosji*, Warszawa 2005.
- T. Bichta, M. Kowalska, W. Sokół, *System polityczny Rosji*, (w:) W. Sokół, M. Żmigrodzki (red.), *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin 2005.
- M. Czajkowski, *Federacja Rosyjska*, (w:) W. Baluk, A. Czajowski (red.), *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, Wrocław 2007.
- A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987–1999*, Wrocław 2001.
- R.W. Engibarjan, J.K. Krasnow, *Konstytucyjne prawo*, *Uczebnik dla wuzow*, Moskwa 2000.
- S. Gardocki, *Instytucja prezydenta w polityce Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2008.
- M. Granat, *Federacja Rosyjska*, (w:) E. Gdulewicz (red.), *Ustroje państw współczesnych*, Lublin 2002.
- Konstytucja Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2000.
- J. Kowalski, *Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna*, Warszawa 2009.
- A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991 czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*, Warszawa 2010.
- P. Macej, *Status ustrojowy Prezydenta Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2009.
- J. Matwiejuk, *Evolution of the Constitutional System of the Russian Federation*, (w:) *Evolution of constitutionalism in the selected states of Central and Eastern Europe*, (red. J. Matwiejuk, K. Prokop), Białystok 2010.
- I. Matwijenko, M. Wilk (red.), *Rosja. Współczesny system polityczny*, Łódź 2008.
- E.W. Ochotskoj, *Gosudarstwennoje uprawlenie w sowremennoj Rossii*, Moskwa 2008.
- N.V. Riasanovsky, M.D. Steinberg, *Historia Rosji*, Kraków 2009.
- W. Staśkiewicz, *Rosyjskie Prawo konstytucyjne. Ustrojowe akty prawne*, t. 1–3, Warszawa 2005.
- A. Stelmach, *Zmiana i stabilność w systemie politycznym współczesnej Rosji*, Poznań 2003.
- E. Zieliński, *Parlament Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2002.
- E. Zieliński, *System konstytucyjny Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2005.
- E. Zieliński, *Współczesna Rosja. Studium polityczno–ustrojowe*, Warszawa 1995.